

Славко Станишић:

ПРОБЛЕМИ АРХИВА ЗА ИЗУЧАВАЊЕ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА

Послије VII конгреса СКЈ отпочео је интензивнији рад на изучавању историје радничког покрета и СКЈ. Отварају се и проширују институције за њено проучавање. Велики број младих људи посветио се овом послу и за неколико година постигао видне резултате. Да би се научним радницима обезбиједили услови за рад, отварају се и попуњавају библиотеке, а партијски архиви су претворени у архиве за раднички покрет и припојени институтима.

Задатак ових архива је да прикупе, среде и учине што приступачнијом научним радницима грађу која се односи на развитак радничког покрета. У остваривању својих задатака архиви за раднички покрет наилазе на велике тешкоће. Грађа партијских, скојевских и напредних синдикалних организација до 1941. године највећим дијелом није сачувана. Претежно илегални услови живота и рада ових организација нијесу дозвољавали обилније стварање праће, а још теже ју је било сачувати да не падне у руке класном непријатељу. Дobar дио своје активности Партија и СКОЈ су спроводили а да о томе нијесу остављали писаног трага. На тај начин су онемогућавали непријатељима да дођу до доказног материјала. Записано је само оно што је било неопходно да би се рад могао одвијати (важнији записници, извјештаји, упутства, директиве итд.), а и на многим од тих материјала стајало је: „Послије проучавања уништити“. Под тешким условима су умножавани, штампани и растурани партијски прогласи и илегални листови. У Црној Гори је 1935. и 1936. године излазио илегални лист ПК „Удар“. Сачувана су, али су готово неупотребљива, три броја овог листа (бр. 2 за август 1935, број 5 — 6 за новембар—децембар 1935. и још један број чији се датум не може утврдити.). Ова три броја налазе се у нашем Архиву, а колико ми је познато у другим архивима га нема. Прије рата излазила су и два легална листа под контролом Партије, и то: „Радни народ“ 1927 — 1928. године (Подгорица, изашла 23 броја) и „Глас Црне Горе“ 1939 (изашла свега три броја — Подгорица), као и неки часописи: „На крчидби“, „Развршје“ итд. Излазило је и више локалних илегалних листова који нијесу сачувани.

Нешто више грађе о КП оставили су нам веома будни партиоци њеног рада и активности — полицијски органи, а нешто се може пронаћи и у судским архивима.

Архивска грађа за период 1941 — 1945. године, стварана у тешким ратним условима, под сталном борбом и покретима, само је дјелимично сачувана. Читаве архиве појединих одреда, других војних јединица, партијских и других органа и организација су уништене, било да су закопане па сатрунуле или спаљене како не би пале у руке непријатељу. Нешто боље је сачувана грађа никшићког и цетињског окружног комитета Партије, затим Ловћенског, Никшићког и Дурмиторског НОП одреда као и грађа ЗАВНО-а (књига записника и материјали са оснивачке скупштине). Тако рећи потпуно су пропале архиве Зетског одреда и одреда „Бијели Павле“, а добрим дијелом и архиве Комског одреда, Покрајинског комитета и Главног штаба. Најмање грађе имамо за другу половину 1942. и прву половину 1943. године; затим о позадинском раду, о логорима, затворима итд.

Као што видимо, само дјелимично је сачувана архивска грађа потребна за изучавање историје радничког покрета Црне Горе. То исто, изражено мање или више, важи и за остале републике и за Југославију као цјелину. Но у томе није сва тешкоћа. Архивска грађа о радничком покрету и СКЈ за период од 1945. године, настала под особеним околностима и стицајем прилика доспјела на разна мјеста, чува се данас у многим установама од општинских до савезних, па и у иностранству (грађа Коминтерне). Тако је научни радник који жели да свеобухватно обради било које питање из историје радничког покрета до 1945. године доведен у ситуацију да мора обићи по неколико па и на десетине архива и библиотека у земљи, а поред тога да консултује и преживјеле учеснике.

Добар дио архивске грађе за период до 1945. године још није ни сређен, па ни преузет (то је код општих архива), или се налази у архивима СУП-а, СИП-а и војних судова, гдје се или тешко до ње долази или се не даје на коришћење. Вјероватно да има грађе из периода НОБ и код појединаца. Они би били дужни да ту грађу пријаве Архиву за раднички покрет ради евиденције, а било би пожељно кад би нам је уступили или дали на откуп уколико се ради о личној преписци или дневнику.

Да би се ублажио недостатак архивске грађе о радничком покрету и НОБ, на иницијативу комисија за историју СК пришло се прикупљању мемоарске грађе. Иако мемоарска грађа није прворазредни извор, она уз постојећу документацију може веома корисно да послужи за шире освјетљавање и обраду појединих догађаја и проблема. Прикупљању ове грађе приступило се без довољно плана и система у раду, тако да, премда већ у Институту имамо око 800 сјећања или изјава појединаца или група из свих крајева Црне Горе, ми ни уз помоћ литературе и документације нијесмо у стању да пратимо организациони развитак Партије; Народне омладине, Синдиката или АФЖ-а у Црној Гори до 1945. године, нити да обрадимо многа друга питања.

Прикупљање мемоарске грађе остаје и даље озбиљан задатак који чека на рјешавање. Тај задатак ће захтијевати више ангажованости и планског рада, више умјешности, времена и средстава, али све то, без подршке и разумијевања људи који дају сјећања, неће бити довољно. Било би пожељно кад би наши старији другови, револуционари и учесници напредног радничког покрета, читањем литературе и докумената мало освјетлили своја сјећања, забиљежили их и предали Архиву за раднички покрет на коришћење. Вјерујем да би се многа таква сјећања могла и објавити.

Послијератну грађу друштвено-политичких организација наш Архив није преузео, у првом реду због недостатка просторија за смјештај. Архивска грађа код нас смјештена је у једној канцеларији од свега 12m², гдје раде и два службеника Архива. Део грађе налази се по орманима у ходнику. Послијератна грађа ЦК СКЦГ и среских комитета налази се у подруму ове зграде, набацана и испретурана без икаквог реда; пропада од влаге и мишева и постепено труне. Слична је ситуација и у Републичком вијећу синдиката и код других. Тако ћемо, изгледа, доћи у ситуацију да и за послијератни период прикупљамо мемоарску грађу.

Из овог излагања могло се бар донекле видјети да је архивска грађа за изучавање историје радничког покрета слабо сачувана, да још није сва прикупљена, сређена нити пак приступачна за истраживање. Кад се још узме у обзир да је систематско изучавање историје радничког покрета недавно почело, да још многа значајна питања нијесу обрађена, да недостају научно обрађене студије о суштинским проблемима и догађајима, онда ће нам бити јасно колико су аутори овог *Прегледа историје СКЈ* уложили труда и времена у свој рад.

Ауторима би се могло замјерити да су се при писању *Прегледа* користили, углавном, само грађом централних органа, што је довело до извјесних пропуста и грешака кад се говори о раду Партије по покрајинама. Изгледа да ни сва објављена грађа није искоришћена, а ни литература.

Мислим да је основно што је требало обрадити овим *Прегледом* — организациони развитак Партије, а он се не може пратити читајући ову књигу.

НЕКЕ ФАКТОГРАФСКЕ ГРЕШКЕ У ПРЕГЛЕДУ

Сада ћу изнијети неколико фактографских грешака, контрадикција и пропуста на које сам наишао читајући овај *Преглед*, а које у дискусији до сада нијесу довољно или нијесу уопште споменути.

На страни 25. каже се: „До 1914. године су у свим југословенским земљама, са изузетком Црне Горе, биле створене социјалдемократске странке и организације“, а по ономе што се затим каже на страни 27: „У Београду је од 7—9. јануара 1910. године одржана прва балканска социјалдемократска конференција, на

којој су учествовали делегати социјалдемократских странака и организација“, поред осталих и из Црне Горе, — изгледа да су социјалдемократске организације постојале и у Црној Гори, а није их било (постојала су само нека радничка друштва — Цетиње, Бар, Подгорица итд.).

О раду Партије у Црној Гори 1923—1932. године, тако рећи, ништа се не говори. Помиње се само одржавање партијске конференције од 1928. године и убиство Марка Машановића 1930. Међутим, у том раздобљу ми имамо три покрајинске конференције (1924, 1928. и 1929), затим демонстрације јуна 1924. године после крвавих догађаја у Трбовљу од којих су најмасовније биле оне у Подгорици, потом штрајк обућарских радника у Подгорици (1926), Цетињу (1927) и штрајк шофера у Црној Гори 1927. године. На изборима 1925. године под именом Партије радника и сељака Партија је добила 1297 гласова. На изборима 1927. године Републикански савез радника и сељака добио је 2.096 гласова. Покренут је и легални лист под контролом Партије „Радни народ“, који је излазио од 1. јула 1927. до 1. јула 1928. године у Подгорици. Под шестојануарском диктатуром комунисти су били прогоњени, хапшени и осуђивани (Подгорица (1931)).

Страна 246: „Средином 1937. одржана је седма покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору“. То је грешка; тада је одржана VI покрајинска конференција (VII је одржана 1939).

Страна 282: „У 1940. години животни минимум за самца износио је 45 динара дневно, а 68.000 радника примало је испод 8 динара дневно“. Ово изгледа мало претјерано; или је животни минимум био нижи или су ови радници морали нешто више зарађивати.

Страна 307. Кад се говори о демонстрацијама против потписивања Тројног пакта, требало је поменути и демонстрације које је КП Хрватске организовала 28. марта у Загребу и Карловцу, иако су оне изведене после удара од 27. марта.

Страна 309. Кад се говори о улози Мачека у мартовским и априлским данима, не знам колико би било добро споменути, ради боље илустрације стања, и конференцију од 31. марта 1941. године одржану у Загребу на иницијативу вођства ХСС и усташких представника. Конференцији је присуствовало 60 посланика ХСС. На њој је донесена прокламација и резолуција са циљем разбијања Југославије, а упућена је министру иностраних послова Рајха.

Страна 309. Кад се говори о преговорима владе генерала Симовића са Совјетским Савезом, можда би требало истаћи да влада Совјетског Савеза, плашећи се да не изазове Њемачку, није пристала на потписивање пакта о узајамној помоћи.

Страна 312. и 313. Кад се говори о отпору југословенске војске у априлском рату и распарчавању Југославије, вјероватно због скраћивања, дошло је до нејасности. Требало је ту бити мало прецизнији. Помиње се отпор у Босни и Далмацији, гдје га је по-

најмање било, а не помиње се отпор граничних јединица и војске у Македонији и Србији, или се говори шта је ко од територија окупирао, а не каже се шта је анектирано, а шта припојено Велликој Албанији.

За период од 1935 — 1941. године није довољно истакнута популарност и огроман утицај Партије на широке народне масе у Црној Гори. То се види не само по порасту броја чланова КП него још по широкој подршци коју је народ пружао свим акцијама Партије. То се види и по масовном учешћу у штрајковима и демонстрацијама против режима, по бројно посјећеним напредним зборовима и приредбама, по петицијама и протестима за ослобођење ухапшених комуниста, по великом одзиву за одлазак у Шпанију, по давању прилога за Црвену и Народну помоћ, по масовном укључивању у рад организација као што су „Сељачко братство“, „Сељачка самопомоћ“ итд. У овом периоду ниједан режимски збор није се могао одржати а да се не претвори у демонстрације против режима.

Страна 330. Говорећи о устанку у Црној Гори мислим да је требало објаснити због чега се он тако рећи првог дана претворио у народни устанак. За то постоји објашњење:

1. Слободно се може рећи да Комунистичка партија није ни гдје у Југославији имала већи ауторитет и већу подршку маса него у Црној Гори.

2. Народ је вјероватно у брзу побједу Совјетског Савеза над Њемачком.

3. Слободарске традиције црногорског народа нијесу му дозвољавале да остане код куће док се други боре. Узалуд је италијански окупатор до устанка благо поступао са народом обећавајући му независну Црну Гору.

Страна 347. Говори се о уништавању „шпијуна“ и „петоклонаша“ у вријеме када борбе нијесу вођене. Ту се мисли на август и септембар. Ми овдје имамо двије грешке: прво, борбе су вођене, али то су биле мање диверзантске и герилске акције; друго, „ликвидација“ је почела тек касније, углавном од октобра па надаље.

Страна 347. „Најбоље партизанске снаге из целе Црне Горе — преко 3.500 бораца — ангажоване су у нападу на добро утврђени и бројно много јачи гарнизон у овом месту“. Гарнизон у Пљевљима био је бројно слабији, имао је око 2.000 војника (документат објављен у Зборнику, том III, књ. 4, бр. 189).

Страна 390. „До пораста борбеног расположења народа у другој половини 1942. године, јачања постојећих и стварање нових партизанских одреда дошло је у неким областима Србије, у Црној Гори и Херцеговини“. Колико знам, у Црној Гори и Херцеговини нијесу у другој половини 1942. године створени нови, нити постојали неки значајнији партизански одреди.

У *Прегледу* се не помиње одржавање конференције родољуба Црне Горе и Боке на Тјентишту 16. јуна 1942. године, а тре-

бало ју је поменути макар само због њеног значаја за упознавање свјетске јавности са правим стањем ствари у Југославији.

Резолуција са ове скупштине емитована је преко радио-станице „Слободна Југославија“ 6. јула 1942. године, а нешто касније је објављена преко ТАСС-а. Убрзо потом њу су пренијели, у краћој или широј верзији, многи листови у свијету. Тако је баш преко ове резолуције свјетска јавност први пут била обавијештена о суштини и карактеру НОП-а, као и о издајничкој улози Драже Михаиловића, који је до тада у свијету важио за оличење покрета отпора против фашизма не само у Југославији него и у Европи.